

DOĞU TÜRKİSTAN VAKFI

Millet Caddesi No.26/3, Aksaray, İstanbul
Telefon: 524 41 21

I. MİLLETLERARASI
DOĞU TÜRKİSTAN KÜLTÜR ve TARİH SEMİNERİ
(6-8 Nisan 1988)
Atatürk Kültür Merkezi, Taksim
İstanbul.

DOĞU TÜRKİSTAN'IN İSLAM TARİHİNDEKİ ROLÜNE KISA BİR BAKIŞ

(A Brief Look on the Role of Eastern Türkistan In Islamic History)

Sunan /Presented by
Dr. M. Ali Albar
Jidde, Suudi Arabistan

DOĞU TÜRKİSTAN'IN İSLAM TARİHİNDEKİ YERİNE KISA BİR BAKIŞ

Sunan

Prof. Ali Albar

Türkistan'ın Coğrafyası

Doğuda Altay Dağlarına; güney-batıda Horasan ve Karakurum Gölü'nden kuzey ve kuzeydoğudaki Ural Dağlarına ve Sibirya'ya kadar uzanır.

Türkistan, Orta-Asya'da olup kuzeyinde Sibirya ve Moğolistan, güneyinde Afganistan, Keşmir ve Tibet, doğusunda Çin ve batısında İran ve Kazvin (Hazar) denizi vardır. Yüzölçümü yaklaşık 5.000.000 km² olan Türkistan, ikiye ayrılır:

1- Batı Türkistan:

Sovyet yönetimi altında olup beş federal cumhuriyete ayrılır: Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Tacikistan. Yüzölçümü, 4.106.000 km², nüfusu da -çoğu müslüman olmak üzere- 30.000.000'dan fazladır.

2- Doğu Türkistan:

Çin yönetimi altındadır. Çinliler buraya Sinkiang yani "Yeni Sömürge" adını vermişlerdir. Yüzölçümü 1.710.745 km², nüfusu da 15.000.000'dur. Mao Tse Tung'un başlattığı kültür devriminden sonra başlayan Çin istibdadı yüzünden Türkistanlıların ülkeliden kaçmasından sonra bölgedeki Çinli nüfusu (Çin unsuru, ırkı) artmıştır.

Doğu Türkistan'ın büyük bir kısmını çöller oluşturur. Ülke, doğudaki Pamir Yaylası'ndan batıdaki Çin sınırına uzanan Tanrı Dağları ile ikiye ayrılır. Kuzey kısmı, Cungarya Havzası olarak bilinir ve çöllerden, otlaklardan oluşur. Güney kısmı ise Tarım nehri havzası olarak bilinir. Tarım nehri Karakurum Dağlarından doğar ve Karaboran ölüne dökülür. Uzunluğu 1.600 km. olan bu nehir sayesinde topraklar verimlidir ve tarıma uygundur ve özellikle pamuk üretilir. Geri kalan yerler ise otlaklardan ve kurak çöllerden oluşur.

En önemli şehirleri: Başkent Urumçi, tarihi bir maziye sahip olan Kaşgar, Yarkent ve Hotan'dır.

Yakut el-Hamavi, Mu'cem'ul-Buldân adlı eserinde Türkistan'ı özetle şöyle tanıtır: "Türkistan, bütün Türk ülkelerini bir arada toplayan bir isimdir.

Yukarıda adı geçen şehirlerin bu günkü isimleri: Ti-hua (Ürumçi), Su-fu (Kaşgar), Sa-çe (Yarkent) ve Ho-tyen (Hoten)'dir.

Açıkça görülüyor ki Yakut sadece Doğu Türkistan'dan söz etmektedir. Batı Türkistan o sıralar müslüman olduğu için ondan bahsetmemektedir.

Barthold ise Türkistan'ı tanımlarken sadece Amuderya (Ceyhun) ve Sirderya (Seşhun) nehirleri arasındaki Maveraünnehir bölgesini ele alır. Seyhun (Sirderya) nehrinin doğusunda bulunan ve Çin'e kadar uzanan, göçebe Türk çobanlarının yerleştiği, müslüman coğrafyacıların Türkistan dedikleri ve bugün de Sinkiang adıyla Doğu Türkistan olarak kabul edilen bölgeden ise söz etmemiştir. Bununla birlikte Barthold, Türkistan ismi ile - genel olarak- Türk ülkelerinin kastedildiğini itiraf etmiştir. Yani, İslâm ülkeleri ile Çin ülkeleri arasında uzanan ve Türk ve Moğol göçerlerinin oturduğu bölgeler olduğunu kabul etmiştir.[1]

Hiç şüphe yok ki, Seyhun ve Ceyhun nehirleri arasındaki Maveraünnehir, sayı ve kuvvet bakımından Ari ırkına üstünlük sağlayan Türk ırkının faaliyetlerine sahne olmuştur. Sonra İslâm gelmiş ve bu ülkeleri birleştirmiştir. Maveraünnehir'i idare altına almak için harekete geçen Türkler, bununla da yetinmeyerek Bağdat'a ve

oranın idaresine çok kısa zamanda hakim olmuşlardır. Türkler, H.4. asırdan H. 14. asrın başlarına kadar bütün İslâm âleminde zaferden zafere koşmuşlardır.

Bugün Doğu Türkistan olarak bilinen Turan ülkesinden gelen Türkler, bu on asır boyunca İslâm ümmetini yıkılmaktan kurtarmış ve haçlı yürüyüşünü durdurmuştur. Türkler, soy olarak yakın oldukları Moğol ırkı ile de karışarak İslâm'ın daha önce hiç ayak basmadığı yeni ufuklara uzanmıştır.

Doğu Türkistan'ın İslâma Girişi

Yakut el-Hamavi'nin Mu'cem'ul-Buldan adlı eserinde şöyle anlatılmaktadır [2]: Emevi Halifesi Hişan bin Abdulmelik, o devrin Doğu Türkistan hükümdarına bir elçi gönderip onları islâma davet etmiş. Elçi, hükümdarın yanına vardığında, onun, bizzat kendi eliyle eğer yaptığını görmüş. Elçi ona müslüman olmayı teklif etmiş ve islâmın şartlarını söylemiş. Bu şartlar arasında soygunculuk ve yağmacılık yoluyla yaşamamak da varmış. Ertesi gün hükümdar adamlarını toplamış. Sayıları yüz bini aşıyordu. Onları elçiye göstererek demişki: "Bunlar arasında, ne terzi, ne ayakkabıcı, ne hacamatçı ve ne de çiftçi var. Bunlar müslüman olup İslâmın şartlarına bağlı kalsalar ne yiyecekler? (Yani, sanat ve meslek sahibi olmadıkları için, soygunculuk ve yağmacılık yapmadan nasıl geçinecekler?)

Oldukça güçlü olmalarıyla ün yapan bu millet (Türkler), İslâm ordularının temel direği olmuş ve askeri gücü ele geçirdikten sonra müslümanların emir ve sultanları olmuşlardır.

Doğu Türkistan, Batı Türkistan'a göre daha geç müslüman olmuştur. Batı Türkistan'ın müslümanlarla savaşı, İslâmın erken devirlerinde başlamıştır. Barthold, Makdisi'den naklederek, Halife Hz. Osman tarafından Muhammed bin Cerir komutasında Türkistan'a gönderilen İslâm ordusunun, İspirbulân yakınlarındaki Fergana bölgesinde Türkistanlılarla yaptıkları savaşta 2700 sahâbî ve tabiin'in şehit olduklarını zikreder.

Bu haber -eğer doğruysa- müslümanların çok erken bir devirde Batı Türkistan'ın içlerine kadar ilerlediklerini gösterir. Bilindiği gibi Sahâbeden elXhakem bin Amr, 670 yılında yani Muaviyenin hilafeti sırasında Ceyhun (Amuderya) nehrini aşan ve Soğut ülkesini fetheden ilk müslümandır.

Daha sonra Ubeydullah bin Ziyad, Beykend ve Buhara'yı (Yıl: 674), Said bin Osman bin Affan da Semerkand'ı fethetmişlerdir. Semerkand'ın fethedildiği savaşta peygamberin amcası oğlu Kasım bin el-Abbas da şehid olmuştur. Bütün bunlar, Muaviye'nin hilâfeti sırasında olmuştur.

Musa bin Abdullah bin Hacim 689 yılında Tirmiz'i fethetmiştir. Maveraünnehir ülkeleri fatihi olarak kabul edilen Kuteybe bin Müslim el-Bâkili de 706-714 yılları arasında bu bölgelerde İslâmı iyice yerleştirmiştir. Ordularıyla Çin sınırına kadar uzanan Kuteybe'ye Çin İmparatoru boyun eğmiş ve ona çizye göndermiştir. Kuteybe bin Müslim el-Bâhili, Batı Türkistan'da İslâmı yerleştiren ve yayan ilk kişi olarak bilinir. Barthold'un ifadesine göre Kuteybe'nin mezarı, halen Fergana bölgesindeki Kâh köyündedir. Halk onu Şeyh Kuteybe olarak bilir. [3]

Fergana mıntikasındaki Hokant'da ise Hz. Ali'nin torunu Ali Zeynelâbidin'in oğlu Abdullah'ın türbesi vardır (ölüm tarihi: 741)

Kuteybe bin Müslim her ne kadar Hicri I. asrın sonlarına doğru Kaşgar'ı fethetmişse de, Doğu Türkistan'ın İslâma girişi sonraki devirlerde olmuştur. Bu da, Karahanlı İmparatorluğunun hakanı Satuk Buğra Han'ın İslâma girdiği 943 yılları civarındadır.

Satuk Buğra Han, kendisini islâma davet eden müslüman-sufi propagandistlerin gayretleri sonucu müslüman olmuş, kendisiyle birlikte 200.000 çadır (veya otak) yani yaklaşık 1.000.000 kişi de müslümanlığı seçmiştir. Torunu Harun Buğra Han adına para basılmış ve ülkesi genişleyerek Batı Türkistan'ın bir kısmını da içine almıştır. Onun devrinde büyük bir edebi ve ilmi kalkınma başlamış, Türk Dili de Arap harfleriyle yazılmıştır. Yine onun devrinde ziraî alanların beşte biri, medrese

vakıflarına ait idi.

Bütün bunlara rağmen Doğu Türkistan'da birçok kişi İslâma uzak kalmış ve Doğu Türkistan, İslâma düşman bir ülke haline gelerek komşu bazı müslüman bölgeleri tehdit etmeye başlamıştır. Bunlar arasında, Balasagun'a yerleşen ve Altınordu kabilesi gibi islâmı sonradan kabul eden Karahitay Devleti de vardı [4].

Sultan Alaeddin Muhammed el-Harezmi, Karahitaylarla yaptığı savaşlarda her ne kadar kesin zaferler elde etmişse de onları ortadan kaldıramamıştır. Karahitaylar, Cengiz Han tarafından ortadan kaldırılmış ve ona katılmışlardır. Moğol Altınordu Kabilesi birlikte müslüman olmuşlardır.

Çin, eskiden beri, İslâma karşı koymak için Basasagun yönetimine askeri yardımda bulunuyordu. 751 yılında Ziyad bin Salih komutasındaki islâm ordusu ile Kao Hsien komutasındaki Çin-Türk kuvvetleri arasında büyük bir savaş meydana geldi. Bugün Kırgızistan'daki *Tiraz* şehri yakınlarında yapılan ve Talas savaşı olarak bilinen bu muharebede müslümanlar kesin bir zafer elde ettiler. 50.000 Çinlinin öldürülüp 20.000'in de esir alındığı bu savaştan sonra Çin uzun süre Türkistan'a müdahale edemedi. Talas savaşından bir yıl sonra Emir Şurusne Çin'den yardım istedi. Ancak, Ziyad bin Salih'in ordusundan iyi bir ders alan Çinliler, buna yanaşmayıp başkalarının işlerine karışmamayı tercih ettiler.

Orta-Asya'da, İran'dan Kuzey Afganistan'a kadar hüküm süren Samanlılar, özellikle İslâm dininin Doğu Türkistan'da yayılmasında önemli rol oynamışlardır. Bu konuda Dr. Hasan Ahmed Mahmud, -*Orta Asya'da İslâm* adlı eserinde şöyle diyor: "Samanlıların yaptıkları ölümsüz hizmet, sadece cihad değildir. Aksine onlar, Doğu Türk alemini de İslâm uygarlığına katmışlardır. Samanlılar., bir yanda kılıçla çihad yapıp düşmanlarını itaatleri altına alırken, diğer yandan da barışçı ve müjdeci bir şekilde yaklaşıyorlardı."

Buhara, Semerkand ve Fergana medreseleri, çeşitli Türk boyları devrinde faaliyet göstermiştir. En görkemli çağını, doğu Türklerinin İslâma davet edildiği hicri IV. asırda yaşamıştır. Bu mübarek cihada, fakihler, mutasavvıflar, tüccarlar ve emirler de katılmıştır. Barthold diyor ki: "Bu mutasavvıflar, fakihlerle birlikte İslâm'ı yaymada büyük rol oynamışlardır. Fakihler, aydın tabakaya hitap ederken, mutasavvıflar da avam tabakasına tesir etmeye çalışıyorlardı. Bunlar, doğruluk ve dürüstlükleri, iman ve zühdleri ve yaşadıkları sade hayatlarıyla toplulukların gönülerini kazanıyorlardı" [5].

Bu kişiler, Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra Han'ın da gönlünü fethetmişler ve Buğra Han, 200.000 çadır (yaklaşık) 1.000.000 kişi ile birlikte müslüman olmuştur (Yıl: 943). Satuk Buğra Han'ın torunu Harun bin Musa, Şihabud-devle, Zahirud-devle gibi lakaplar almış ve bu lakaplar, 992 yılında Baytak tarafından bastırılan sikkelere işlenmiştir.

Karahanlılar, henüz müslüman olmayan doğu bölgelerinde İslâmı yaymak için büyük rol oynamışlardır. Karahanlı soyundan gele Kaşgar Hanı, 998 yılında cihad yolunda şehit olmuştur. Sınır boylarındaki bölgeler, Allah yolunda cihad için gönüllü olarak savaşan kişilerle doluydu.

Makdisi'nin belirttiğine göre sadece *isficab* eyaletinden 70.000 mücahid çıkmıştır. Aynı şekilde *Sebran* ve Cend bölgeleri de gönüllü mücahitlerle doluydu.

Başkentleri Sungak olan Kıpçaklar ise henüz müslüman olmamışlardı. Kıpçaklar, müslüman komşuları ile sürekli savaşmaktaydılar. Birçok Kıpçak çocuğu esir edilip Hilafet merkezine götürülmüştür. Kıpçaklar arasında, büyük islâm komutanları çıkmıştır. Bunlar arasında, Mısır ve Suriye'de hüküm süren ve Moğolları püskürten Baybars ve Ayn Calut savaşının kahramanı olan Sultan Kutuz sayılabilir.

Karahanlılar, müslüman olduktan sonra gerek kendi ülkelerinde ve gerekse komşu bölgelerde İslâm dininin yayılmasında önemli rol oynamışlardır. 1043 yılında İslâm saflarına 10.000 Kırgız çadırı kazandırmayı başarmışlardır. Karahanlılar, İslâmı yaymak için mutasavvuf ve tüccarlarla birlikte bir taraftan Volga nehri kıyılarına diğer taraftan Tiyenşan dağlarına gitmişlerdir.

Karahanlı müslümanlar, Abbasi halifelerine itaat ederek Emiral-muminin'in dostları lakabını almışlardır. Halife Kadir adına para basan ve onun adına minberlerde hutbe okutan Karahnlılar, hükümdarları İlik Han'a "Hakkın Yardımcısı" lakabını takmışlardır.

Kısa bir süre sonra Uygurlar, Çin kültüründen ayrılarak müslüman olmuşlar ve Arap harflerini kullanmışlardır. Doğu Türkleri arasında ilk müslüman olanlar, sonradan Türkmen olarak bilinen Karluk kabileleridir. Dokuzoğuz ve Oğuz kabileleri soyundan gelen Selçuklular ise Bağdat'daki hilafet merkezine hakim olmuşlar ve halifeden daha etkili hale gelmişlerdir. Selçuklular, Sultan Melikşah devrinde en büyük dönemini yaşamış ve Anadolu'nun büyük bir kısmını almışlardır.

Selçuklular, İslâm bayrağını çeşitli bölgelerde yükseltmede çok önemli rol oynamışlardır. Abbasi hilafetinin zayıflaması ile başlayan Haçlı ve Bizans saldırılarına karşı koyup onları geri püskürtmekle kalmamışlar, aynı zamanda bu büyük imparatorluktan (Bizans'tan) büyük araziler elde edip onun yıkılması için etkili olmuşlardır. Bir başka Doğu Türkistan boyundan gelen Osmanlılar işi, Selçukluların başladıkları işi bitirmişler ve Sultan Fatih'in 1453 yılında İstanbul'u fethetmesiyle, Bizans İmparatorluğuna ebediyen son vermişlerdir.

Türkistanlı Emir ve Askerler

İslâm devletleri, dört halife devrinden itibaren fethettikleri ülkelerde yaşayan insanlara iyi davranmaya ve dini konularda müsamahânın en iyisini göstermeye itina göstermişlerdir. Bu da, fethedilen ülkeler halklarının akın akın İslâma girmesini sağlamıştır. Müslümân olduktan sonra bu milletlerden büyük askerler ve bu arada büyük alim ve edipler de yetişmiştir.

Sahabe devrinde de, yeni müslüman olanlar, ilim ve dinin büyük üstadları idiler. Bu kişilerin ilmi, zühdü ve takvası karşısında zalimlerin boyunları eğiliyordu.

Bu alanlarda, Türklerin de büyük izleri vardır. Türklerden yüzlerce, hatta binlerce alim, müfessir, muhaddis, fakih, doktor, şair, edip, dilci, gramerci, coğrafyacı, matematikçi ve filozof çıkmıştır.

Bu konuda Hicri 2. asırdan itibaren Batı Türkistan'ın oynadığı rol apaçık bellidir. Buhara, 3. asırda, Sa'âlibi'nin de dediği gibi, zamanın ileri gelen kişilerin bir araya toplandığı, görkemli bir yerdi. Buhara, özellikle Samanlılar devrinde şöhretinin zirvesine ulaşmıştır. (Buhara, Samanlı idaresinin merkeziydi)

Gerçekten de Buhara ve havalisinin İslâm konusundaki rolleri, çok erken bir devirde başlamıştır. 674 yılında Buharayı fetheden Ubeydullah bin Ziyad, Buhara askerlerinden iki bin usta okçuyu yanına almıştı. Müslüman olan bu okçular, onun en iyi savaşçılarıydı.

İslâmı fütuhât akabinde, Türkler, genç İslâm devletine katılıyor ve İslâm askerî gücünün önemli bir bölümünü oluşturuyordu. Bu sırada Emevi Devleti, idare olarak Araplardan oluşuyordu. Ancak Emeviler, diğer milletleri de ihmal etmemişler ve Berberî, Türk, Fars ırkını da İslâma sokup, İslâmi fütuhatta onlardan faydalanmışlardır. Nitekim, Endülüs'ü fetheden Tarık bin Ziyad berberidir.

Ancak Emevilerin zalimliği, yönetimde tek başlarına kalmaları ve Arapları kayırmaları üzerine diğer milletler, özellikle Haşimoğulları ve Alevilerin etrafında toplanmışlardır. Aynı şekilde bir kısmı da, Emevi Devletini sürekli huzursuz eden Haricilerin safında birleşmiştir. Bunlar, Emevi devletine olan cesurâne isyanları ile onları yıkmışlardır.

Abbasi Devleti Horasanlıların omuzlarında yükselmeye başlayınca, onların nüfuzundan korkan Halife Mansur, Horasanlı Ebu Müslim'i öldürtür. Daha sonra da Harun Reşid, nüfuzundan korktuğu Bermekoğullarını ortadan kaldırır.

Mu'tasım Sayesinde Türk Nüfuzunun Başlaması

Abbasi saraylarında, zenginlerin ve tüccarların evlerinde cariyeler vardı. Halife Mu'tasımın da annesi, Marida adında bir Türk cariye idi. Böylece dayıları Türk olan Mu'tasım devrinden itibaren Türk nüfuzu devri başlamıştır.

Satılmak için Bağdat, Şam ve Kahire'ye getirilen Türkler, hiç şüphesiz Doğu

Türkistan'dan getiriliyordu. Çünkü Doğu Türkleri o sırada henüz müslüman olmamışlardı. Batı Türkistan Türkleri ise müslüman oldukları için İslâm'a göre köle edinilmeleri yasaktı.

Mu'tasım, Tatarların kendisine Doğu Türkistan ve Kazakistan'dan getirdikleri Türkleri, ordusunun önemli mevkilerine yerleştirdi. Önce Kur'an okumaya başlayan, sonra da savaş sanatlarını öğrenen Türkler yavaş yavaş yükselip emir (prens) oluyorlardı.

Halife ordusunda Türk nüfuzu artıp idarede söz sahibi olunca, halife, onlar için özel bir şehir yapmak zorunda kaldı. Özellikle Bağdat sakinleri ve yabancı kökenli askerler arasında başlayan sürtüşmeler yüzünden, Halife, yeni başkenti Surre men ra'a (Samarra)'ya taşındı.

Arap komutanlarından Acif, Abbas bin Me'mun ile Mu'tasım ve Türk askerlerini görevden uzaklaştırma konusunda gizlice anlaşdı. Türk komutanlar Afşin ve Aşnas ile halifeyi öldürmeye karar verdiler. Ancak durumu öğrenen halife Mu'tasım, olayı bastırdı ve Araplarla Farısları yönetimden uzaklaştırdı. Böylece Türk nüfusu daha da perçinleştı. Suyuti'nin ifadesine göre, Mu'tasım, Türklerden yardım alan ve onlar amakam, mevki veren ilk Abbasi halifesidir. Türkleri satın almak için Semerkand, Fergana ve diğer şehirlere adamlarını göndermiş ve onlar için çok para harcamıştır.

Bütün bunlara sebep, sadece annesinin Türk olması değildi. Mutasım, Türklerin cesur, atılgan, İslâma sımsıkı bağı olduğunu görünce, sarayının korunmasını onların uhdesine verdi. Onları, eyaletlerdeki idari mevkilere yerleştirdi. Böylece onları kendine en yakınışeler sayarak Araplara ve Farıslara tercih etti. [6]

Mu'tasım zamanında Bağdat'da çoğalan Türklerin sayısı, 50.000'i aşmıştır. Türk hizmetçi, efendisine karşı gösterdiği hizmette ihlas gösterdiği takdirde hürriyetini elde edebiliyordu. Zamanla komutanlık ve emirlik mevkilerine yükseliyorlar ve hatta halifeleri bile etkileri altına alıyorlardı. Böylece halifenin fonksiyonu kalmayıp, Türklerin elinde oyuncak oluyordu. Hatta Türkler daha da ileri giderek halifenin gözüne mil çektiriyorlar, bazılarını öldürüyorlar ya da hapsediyorlardı.

II. Abbasi Devrinde Türkler

II. abbasi Devri (Hicri 232m-447), Abbasi Hilafetinde zayıflama ve yıpranma devrinin başladığı dönemdir. Bu dönemin ilk kalifesi, Mütevekkil, son halifesi ise Muktedi'dir.

Büyük Bağa ve el-feth bin Hakan, Mütevekkil'in işlerini idare eden kişilerdi. Mütevekkil, Küçükboğa ve Bağır'ın suikastı ile ölmüştür.

Abbasi Halifesi Mustainbillah ise tamamen aciz kalmıştı. Bir şarini de dediği gibi:

*Kafeste Boğa ve Vasif arasında bir halife
Papağan gibi kendisine söylenen şeyleri tekrar ediyor.*

Mütezz, halife olunca, kendisine karşı isyan edenlerin bu taşkınlıklarını biraz olsun hafifletmek istedi. ama bunu hisseden isyancılar, onu feci bir şekilde katlettiler. Kendisinden sonra gelen halife Muhtedi'nin de durumu da zayıftı. Teberinin rivayetine göre Muhtedi, ellerini göğe doğru kaldırıp şu duayı yapmış: "Allah'ım, Musa bin Boğa'nın yaptıklarından, onun sınır boylarını bozmasından ve düşmanların yaptıklarını mubah görmesinden sana sığınırım. Allahım, müslümanlara tuzak kuranlara karşı tuzak kuranlara dost ol ve nerede olursak olsunlar, İslâm ordularına yardım et. Allahım, ben kendi niyetim ve irademle, müslümanların musibete maruz kaldıkları yere geldim. Onlara yardım edip savundum. Allahım, eğer hayırlı yardımlarımı kaybetmiş ve arkasından da gözyaşı döküp ağlamışsam, beni halis niyetimle bağışla ve koru" [8].

Halife Muhtedi, Abbasi halifelerinin en iyisi, en büyük takva ve ibadet ehli olmasına ve adalet bakımından Ömer b.in Abdulaziz'e benzemesine rağmen zayıflığı yüzünden, çevresindekilerinin nüfuzu kıramamış ve onlardan kurtulamamıştır. Ge-

rek yakın çevresi ve gerekse avam tabakası, kendilerini doğru yola sevk ve teşvik etmesine kızmışlar ve ondan bıkip hilafetinin de fazla uzun sürdüğünü söyleyerek onu öldürme yolları aramışlar ve sonunda da öldürmüşlerdir. [9]

Bununla birlikte bu kişiler, hilafet sınırları içinde başgösteren bazı fitne ve isyanları bastırmışlar ve böylece Abbasi Devletine yardımcı olmuşlardır. Meselâ Babak, Alevi ve Zenci Karamita isyanlarını bastırmaya muvaffak olmuşlardır.

Yaşıl Abbasi Devletini saran bu zayıflık gittikçe artmış ve hatta saray veziri ve emiru'l-umera Tüzün, iki halifenin, Muttaki ve Kahir'in gözlerine mil çektiğiştir. Suyuti'nin rivayetine göre Muttaki'nin gözlerine mil çekildikten sonra Kahir, şu beyitleri söylemiştir: [10]

Tüzün, idareci olup kendisine itaat edildikçe, mil ateşte olacaktır.

Muttaki, 25 yıl hapiste kalmış ve 357 hicri yılında ölmüştür. II. Abbasi Devrinde, hilafet merkezine bağlı olmayan, onların valilerince yönetilmeyen ve minberde halife adına hutbe okutmayan müstakil birçok islâm devletleri ortaya çıkmıştır. Bu devletlerin hepsi, doğu Türk ırkından gelmemiş olsa bile yine de doğu Türkistanlıların bu devletlerin kurulması ve idaresinde etkin rolleri vardır.

Bu devletler şunlardı:

- 1- Gazneliler
- 2- Tolunoğulları
- 3- İhşidiler
- 4- Büyük Selçukular, Anadolu Selçukluları, Suriye, Irak v.s. Selçukluları ve Atabeylikler
- 5- Haremiler

Bu devletlerin en etkili olan ve en uzun süreni Selçuklular, sonra da Gaznelilerdir. Bunların herbirinden kısaca bahsedeceğiz.

Bu dönemden sonra kurulan devletlerde de, Doğu Türkistan ve Kıpçak diyarından gelelerin etkili oldukarı görülür. Meselâ Memluklar Devrinde doğu Türkleri, hep hükümdarlık mevkilerini işgal etmişlerdi.

Daha sonra, bir Türk boyundan gelen Timur, devlet kurmuştur. Timur, son olarak anne tarafından Cengizhan'a dayanıyordu. Timur'un devleti, Çin'den Moskova'ya ve Varşova'ya kadar uzanıyordu. O devirde eski dünya olarak bilinen ülkelerin büyük bir kısmı onun egemenliği altına geçmiştir. Oğulları da Afganistan ve Hindistan'da büyük bir devlet kurmuşlardır. Hindistan'daki Timur Devleti, Moğol Devleti olarak bilinmiş ve 19. asıra kadar sürmüştür.

Timur Devletinin kurulduğu sırada, Osmanlı Devleti kurulmuştur. Yukarıda adı geçen devletlerin en uzununu olan Osmanlı Devleti, Doğu Türkleri soyundan gelen Osmanoğulları tarafından kurulmuştur. İslâm ülkesinin sınırlarını genişleten ve Avrupa'ya yayılan Osmanlılar, birçok müslüman ülkeyi hıristiyanlara ve sömürgecilere karşı uzun zaman korumuştur.

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşından sonra, bütün Avrupa devletlerinin hep birden kendisine saldırıp istila etmesi sonucu yıkılmıştır.

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki Doğu Türkistanlıların İslâm Tarihindeki rolleri ve etkinlikleri yaklaşık on asır kadar sürmüştür. Bu etkinlik Çin'den Viyana surlarına kadar uzanmaktadır. Dolayısıyla bu uzun tarihe biz burada ancak çok veciz bir şekilde değinebiliriz.

GAZNELİLER DEVLETİ

(H.531-582, M.962-1186)

Samani Emiri Abdulmelik bin Nuh'un veziri ve daha sonra onun Herat Şehri valisi olan Alptekin, yüksekmevki sahibi bir kişiydi. Alptekin, Doğu Türkistan asıllı olup oradan getirilmiş ve Abdulmelik bin Nuh'un hizmetine girmiştir. Alptekin, h. 352 yılında Gazne yönetimini üstlenmiş, ancak bir yıl sonra ölmüştür.

Yine doğu Türklerinden olan Sebüktekin (ki Alptekin'in hizmetlisi ve damadı idi) Gazne Devletinin asıl kurucusu sayılır. Cesur ve bilge bir kişi olan Sebüktekin, sağlam temeller üzerinde güçlü bir devlet kurmayı başarmış ve Afganistan'a hakim

7.
olmuştur. Hindistan'ın kuzeyini fetheden Sebüktekin, bugün Pakistan'ın kuzeyinde bulunan Peşaver şehrini kurmuştur. Yönetimde 20 yıl kalan Sebüktekin (976-996), hükümdarlığının temelini sağlamıştır.

Samanlılarla iyi ilişkiler içindeydi. Samanlılarla birlikte düşmanlarına karşı savaşmış ve zaferler kazanmıştır. Hici 384 yılında Samani Nuh bin Mansur tarafından bütün Horasan'a vali olarak atanmıştır. Böylece Sebüktekin'in ülkesinin sınırları, Hindistanın kuzeyinden Horasan'a kadar uzanmıştır.

Sebüktekin, İbni Esir'in de belirttiği gibi adil, mücahit, vefalı, sözünün eri, iyi itikatlî, iyilik sever bir kişiydi. [11]

Yeminuddevle ve Eminulmille Mahmud el-Gaznevi: (h.388-421/ m.988-1030)

Gazneli Sultan Mahmut, babasının kurduğu devleti büyütüp genişletmiştir. Gazne Devleti, en muhteşem devrini onun zamanında yaşamıştır. Sultan Mahmut, takvası, çalışması ve cihad etmesi ile şöhret yapmıştır. İbni Esir, onu şöyle anlatır: "Gazneli Mahmut, akıllı dindar, hayırlı bir insandı. Birçok kitaba sahip ve bilgili bir kişi olup, her bölgeden alimler kendisine gelirdi. Sultan Mahmut, onlara ilgi gösterir, izzet ve ikramda bulunurdu. Halkına karşı iyi davranırdı, adil idi. Gazalara katılır ve cihada çıkardı. Yaptığı fatihlerle ün yapmıştır."

İbn Hallikan'ın da ifade ettiği gibi, Gazneli Mahmut, fütühatıyla Hindistan'a kadar ulaşmıştır. Böylece İslâm bayrağının daha önce dalgalanmadığı bir ülke daha fethedilmiştir. Müşrikleri oradan kovan Sultan Mahmut, put ve günah yuvaları yerine cami ve mescitler yapmıştır. [12]

Tarihçi Atebi de ondan şöyle bahseder: "İslâm bayrağı en görkemli devrimi Nasıruddin Ebi Mansur Sebüktekin'in oğlu, sultanların en dindarı, en dürüstü, en ağırbaşlısı, en cömerti, en vefalısı. Yeminuddevle ve Eminulmille Ebcil-Kasım Mahmud devrinde yaşamıştır. [13]

Hindistan'ı bir uçtan diğer uca istila eden Sultan Mahmut'a karşı Lahor, Bengal, Dehli, Kalencar v.s. Racaları bir olup direnmişlerdir. Brahmanlar, Batandah Savaşında müslümanlar tarafından mağlup edildikten sonra parçalanmış ve dağılmışlardır. Keşmir ve Dehli'yi fetheden Mahmut, Lahor'a valiler tayin etmiştir. Gocarat'a yürüyüp en büyük putu yıkan Mahmut böylece en büyük fethini tamamlamıştır [14].

Bu fütühatından dolayı Abbasi halifesi Muktedir, kendisine Sultan lakabını ve Yeminuddevle ve Eminulmille ismini takmıştır. Putperest Brahmanlarla yaptıkları savaşlarla yetinmeyen Gazneli Mahmut, devletini kuzeye doğru da genişletmiş; İsmaili ve Batıni gibi ehl-i bid'at topluluklarıyla savaşmıştır. Bu konuda İmam Zehebi şöyle demektedir: "Yeminuddevle Mahmud bin Sebüktekin, Halife Kadir'i Horasan'da temsil edip, Mutezile, Karamita, İsmailiye, Cehmiye, Rafida mezhepleri mensuplarını öldürmüştür." [15]

Sultan Mahmut, Samanlı Devletinin çalkalanıp zayıflamasından yararlanarak ülkesinin sınırlarını genişletmiştir. Samanoğulları hizmetli ve kölelerinin Mansur bin Nuh es-Samani'ye isyan etmeleri üzerine Sultan Mahmut, Mansur'un gözlerine mil çeken Beytüzün ve Faik'i cezalandırmak için harekete geçmiş ve ikisini de saf dışı etmiştir.

Gazneli Mahmut, Şii Büveyhoğulları Devleti ile de H. 420 yılında Rey (Tahran) ve Cebel'de savaşmıştır. Ayrıca İsmaili Karamitlerinde Kazvin'deki kalelerine saldırmıştır.

Bu Büyük zaferleri gerçekleştiren Sultan Mahmut, alim ve ediplere yakın ilgi göstermiştir. Onun zamanında ilmi ve akli bir kalkınma gerçekleşmiş ve Gazne, ilim ve irfan merkezi olmuştur. Mahmut'un sarayında zamanın ünlü alimleri, filozofları, tarihçileri, edip ve şairleri vardı. En meşhurları arasında Farabi, Biruni, Harezmi, Hemezani, İranlı şairlerden Firdevsi, Unsuri v.s. sayılabilir.

Sultan Mahmut Devrinde ilim, edebiyat, şiir ve bayındırlık sahalarında eş görülmemeyen kalkınmalar gerçekleşmiştir. Gazne Devletinin önemi, Hindistan'ın ku-

zeyini fethedip burayı ikna yoluyla müslüman yapması itibariyle önemlidir. Gazneliler, Afganistan'ın ortalarında yaşayan Gurlular arasında da İslâmı yaymak için çalışmışlardır. Gurlular, daha sonra güçlü Gur devletini kurup Bengal'de İslâmı yaymışlardır. Özetle söylemek gerekirse, bugünkü müslüman Pakistan, Sultan Mahmut'un yaptığı fetihlerin bir ürünüdür. Müslüman Benlades ise Gurluların gayret ve çabalarının ürünüdür.

Bu devride yapılan edebi ve ilmi kalkınmanın yanında, Fars şiiri ve dili de daha önc e yaşamadı bir döneme ulaşmıştır. Mesela, Firdevsi, Yunan şairi Homeros'un İlyada'sından bile neredeyse daha üstün olan efsanevi türdeki Şahnamesini bu devride yazmıştır. Yine bu devride Ferruhi, Ascadi, Unsuri vd. şairler yetişmiş; tıp, tarih, din atalarında Arapça-Farça eserler yazılmış ve kütüphanelerin sayısı artmıştır.

Gazne Devleti, Sultan Mahmut'dan sonra oğlu Mesut zamanında da aynı yolda yürümüştür. Ancak maalesef, iki büyük ve komşu Türk devleti arasında başlayan savaşlar gittikçe şiddetlenmeye başlamıştı. Uzun süren bu savaşlar, Sultan Mahmut devrinde başlamış, sonra oğlu Mesut ve torunu Mevdud bin Mesut devrine kadar sürmüş ve sonunda Gazneliler, bir yandan Selçuklular, diğer yandan da Gurlular tarafından yıkılmışlardır.

Gazne Devleti, H.382/M.1186 yılında Gurlu Şehabeddin tarafından ortadan kaldırılmıştır. Hindistan'da eserleri kalmış; bunlar daha sonra Gurlular tarafından tamamen yok edilmiştir.

Kısaca Gazne Sultanları, İbni Esir'in de dediği gibi, Sultanların en iyileridir. Özellikle Mahmut'un cihatları, ve ahiret için yaptığı işler herkesce bilinir [16].

SELÇUKLU DEVLETİ

(Hicri 429-552, Miladi 1038-1157)

Selçuklu Devleti, Abbasi Devrinde kurulan en büyük İslâm devletlerinden sayılır. Büyük fetihler gerçekleştiren ve Anadolu'yu fetheden Selçukular, bir başka Türkistanlı kabile olan Osmanlıların da ilerde Bizans'ı ortadan kaldırmasına zemin hazırlamıştı. Selçukular, Suriye ve Cezire'de haçlı saldırılarına karşı koymuşlar, Türkistan topraklarında İslâmın yayılması için gayret sarfetmişlerdir.

Ancak Selçuklular maalesef, gerek Gazne Türkleri ile ve gerekse birbirleriyle savaşmışlardır. Babanın oğulla, kardeşin kardeşle savaşı, devleti yıpratmış ve sıkıntıya düşürmüştür.

Selçuklular, Dokak oğlu Selçuk'un soyundan gelirler. *Dokak*, bugün Çin yönetimi altında bulunan ve Sinkiang olarak bilinen Doğu Türkistan'ın Kaşgar şehrinde bulunur. Dokak, İbni Esir'in de belirttiği gibi, Oğuz Türklerinin lideri olup, zeki ve tedbirli, basiretli bir kişiydi [17]. Oğlu Selçuk, gayretli, akıllı, kerem sahibi bir insandı. Doğu Türklerinin hükümdarı, onu ordu komutanı yapmıştı. Ancak devletin ileri gelenlerinin Selçuk'a aşırı saygı göstermeleri ve onsuz bir iş yapmamaları üzerine ondan korkmaya başlayan hükümdar, onu öldürmek istedi. Bunu anlayan Selçuk, kabilesiyle birlikte İslâm diyarına göçer ve Cend havalisine yerleşir, sonra müslüman olur. Bundan sonra, müslümanlar için bir güç oluşturur. Samanlılar, o sırada henüz müslüman olmamış doğu Türklerinin saldırılarını püskürtmek için Selçuk'tan yardım ister. Selçuk'un kendisi gibi cesur dört oğlu vardı.

Gazneli Mahmut, Selçukluların Maveraünnehirde büyüdüğünü görünce, onların ileride kendi devleti için tehlike arzedeceğinden korkup onları dağıttı. Ancak Selçuklular, Mesut zamanında yenide toparladılar. Selçuk oğlu Mikail oğlu Tuğrul Bey, 1037 yılında Horasan'ın başkenti Merv'i ele geçirdi. Kendi adına hutbe okutup, hükümdarlar hükümdarı (Melik'ul-Muluk) lakabını aldı. Gazneliler ile Selçuklular arasında başlayan savaşlar, sonunca Gaznelilerin hizmeti ve Selçuklu hanedanının yıldızının parlamasına yol açtı. Selçuklular, zamanla genişleyerek komşu devletçikleri de ortadan kaldırdılar.

Tuğrul Bey'in üstünlüğünü kabul eden Abbasi halifesi, Bağdat'daki hutbede onun da adın ızıkretti. Bastırılan sikkelerde Tuğrul Bey'in adını, Büveyhoğulları

hükümdarından önce yazdırdı.

Büveyhoğulları, hilafet başkentini ele geçirip idareye hakim olmuşlardı. Halifeyi kabullenip ona hürmet etmelerine rağmen, eğilimleri Şii mezhebi doğrultusunda idi. Mısır'daki Şii-Fatimilerin propagandistlerinden Müeyyiduddin, Büveyhoğulları Sultanı Ebu Kaliçar'ı oldukça etkilemişti. Kaliçar, Müeyyiduddin'in derslerine devam ediyor ve adeta onun rızası olmadan bir iş yapamıyordu. Sonunda Müeyyiddin, Kahiredeki Fatimi halifesine mektup yazarak, Deylemlilerin, Mısır Sultanı adına hutbe okutup ona biat ettiklerini bildirdi.

Bütün bunlardan dolayı, sünni Tuğrul Bey'in ortaya çıkışı, Abbasi halifesini sevindirdi. Tuğrul Bey, H.447 yılının Ramazan ayında bir Cuma günü büyük bir törenle Bağdat'a girdi. İranlıların ve Türklerin adeti olduğu üzere Halifenin önünde yeri öptü. Halife Kaim, onun sultanlığını kabullenid.

Tuğrul Bey, kardeşi İbrahim Yenal ile savaşırken, bunu fırsat bilen bir başka Türk komutanı Besasiri, Bağdat'a saldırdı. İğincidir, Türklerin büyük bir kısmı sünni olduğu halde, Besaimi, İsmailiye mezhebindedi.

Bağdat'ı işgal eden Besasiri, Halife Kaim'i esir aldı. Halife, Peygamberin ehli beyti ve Haşimoğulları hakkı için ondan kendisini öldürmemesi için yavardı. Besasiri de onu bir yere hapsetti. Besasiri, Fatimi halifesi adına hutbe okuttu. Böylece -bir yıl bile sürse- Bağdat, tarihte ilk defa Fatimi oldu.

Halife, gizlice Tuğrul Bey'den yardım istedi. Hazırlığını yapan Tuğrul Bey, Hacce gidiyormuş gibi görünerek Bağdat'a saldırdı ve Besasiriyle savaştı. Besasiriyi mağlup eden Turul Bey, onun kafasını keserek Bağdat'a gönderdi. Sonra Halifeyi makamına iade etti.

Abbasi halifesinin Tuğrul Bey'e olan güveni arttı. Tuğrul Bey'i Batı ve Doğu hükümdarı kıldı. Ona, yedi siyah elbise giydirdi. Bunlar, yedi ülkeyi temsil ediyorlardı. Ayrıca ona süslü bir sarık giydirip, keni kılıcını taktı. (Yıl: H. 451) Halife, bundan sonra sadece ibadetle meşgul olmaya başladı.

Tuğrul Bey, İbn-i Esir'in de ifade ettiği gibi, akıllı, halim selim ve tahammül sahibi bir insandı. Sırrını kimseye açmazdı. Namız kılar, her perşembe ve pazartesi günü oruç tutardı [18]. Öldükten sonra yerine kardeşi Davud'un oğlu Alparslan geçmiştir.

Alparslan'ın en büyük şansı, Nizamülmülk gibi zeki ve dahi bir vezirinin olmasıydı. O devirde kurulan Nizamiye Medreseleri, bu vezirin adını almıştır. O zamanın büyük üniversiteleri olan bu medreselerde Gazali gibi bir çok değerli alimler ders vermiştir.

Alparslan, kısa süren ömrüne rağmen büyük işler yapmıştır. Maveraünnehr'i zaptederek doğuya, Bizans topraklarının bir kısmını ele geçerek batıya doğru genişletmiştir. Onun sayesinde, Anadolu'da birçok kişi müslüman olmuştur.

Fatimilerle Suriye'de savaşmış ve onların yönetimi altındaki Halep, Mekke ve Madine'yi hakimiyeti altına almıştır. H.463/M.1071 yılındaki Malazgirt Savaşı, İslâm tarihinin en önemli meydan savaşlarından biri olarak kabul edilir.

200.000 kişiden oluşan Bizans ordusu, Romen Diyojen komutasında Malazgirt'e yürümüştür. Sultan Alparsan, Azerbeycan'ın Hoy şehrinde idi. Ordusu, çeşitli bölgelere dağılmıştı.

Bizans İmparatoru ile savaşa yanaşmadı. Ama İmparator barışı red edince Alparslan savaşıma karar verdi. Ordusu ve haalkıyla beraber Cuma namazını kıldı. Sonra zafer için ağlayıp Allah'a yakardı. Kılıcını kuşandı ve beyaz bir elbise giydi. Askerlerine dönüp dedi ki: "Ölürsem, kefenim budur. Burada, emreden ve emredilen yoktur. Şehit olmak isteyen savaşır, dönmek isteyen döner". Ordusunda kimse savaştan kaçmaya yönelmedi. Bizanslılarla savuşarak onları ağır bir yenilgiye uğrattılar. İmparator esir alındıysa da sonra ağır bir yenilgiye uğrattılar. İmparator esir alındıysa da sonra serbest bırakıldı. Alparslan, Gürcistan, Azerbeycan ve Ermenistan'ı idaresi altına aldı. İslam dini, burada ve Anadolu'da yayılmaya başladı.

İbni esir, Alparslan hakkında şöyle diyordu: "O, cömert, adil, akıllı ve merhametli bir kişiydi. Allahın kendisine verdiği nimetlere kanaat gösterirdi. Fakirlere iyilik ve bağışta bulunur, her yılın ramazan ayında onlara bol ikramda bulunurdu. Dedikoduyu ve jurnalcılığı hiç sevmezdi. Bir gün seccadesinin üstünde veziri Nizamülmülk hakkında yazılmış bir şeyler buldu. Okuduktan sonra bunu vezirine göstererek dedi ki: "Bu yazıyı al oku. Eğer doğru ise, kendini düzelt, ahlakını terbiye et. Eğer yalan ise, onları affet ve onları öyle şeylerle uğraştır ki insanları çekiştirmekten vazgeçsinler"(19)

İbni Hallikan'ın dediğine göre Alparslan devrinde ülke büyümüş, nüfuzu artmış ve amcası Tuğrul Bey'in bile ele geçiremediği yerleri almıştır (20). Öldükten sonra yerine oğlu Melikşah (Hicri: 465-485) geçmiştir. Bunun zamanında da ülke en geniş sınırlarına varmıştır. Çin'den Suriye'ye, Anadolu'dan Yemen'e kadar uzanan tkopraklarda onun adına hutbe okutulmuştur. Melikşah, bu büyük ülkeyi, zekası ve cesaretiyle yönetmesini bilmiş, babasından sonra kendisinin de veziri olan Nizammülmülk de ona büyük ölçüde yardımcı olmuştur.

Bu dönemde, bayındırlık çalışmaları artmış, ziraat islah edilmiş, ilim yolunda harcama yapmak için mal yatırımı yapılmış ve o devrin üniversiteleri olarak kabul edilen Nizamiye medreseleri kurulmuştur. Alimler, araştırmaya ve çalışmaya teşvik edilmiş, halkın ihtiyaçları gözetilmiş ve gözlemevleri kurulmuştur. Bu gözlemevlerinde, Ömer Hayyam, Ebu'l-Muzaffer el-isfari ve Meymun b.en-Necib el-Vasati görev yapmışlardır.

Melikşah'ın Bağdat'ı ziyaretinde Abbasi halifesi, ülkesinin ve halkın idaresini ona teslim etmiştir. Ayrıca onunla akraba olmuştur. İbn Halikan, Melikşah'ı şöyle tanıtır. "En iyi sultanlardan biri olduğu için adil sultan lakabıyla anılmıştır. Bizzat kendisi halkın şikayetlerini dinler ve adil bir ölçüyle bunları hallederdi. Onun devrinde yollar güvenliydi. Kafiler Meveraünnehir'e güven ve emniyet içinde gidip gelebiliyorlardı" (20).

Melikşah'ın 1092 yılında ölümü ile birlikte, tarihçilerin "Selçukluların altın devri" olarak tanımladıkları dönem sona ermiş oldu.

Melikşah'ın ölümünden sonra yönetimi oğlu Sancar devraldı. Sancar ile kardeşleri ve yeğenleri arasında iktidar meselesi yüzünden anlaşmazlıklar çıkmış ve savaş başlamıştı. Sancar, önce Horasan ve Maveraünnehir'i yönetmiş, sonra da idareyi tamamen eline geçirmiştir. Kendisi bilge bir kişi idi ve ihtiyatlı davranırdı. Ancak Selçuklu hanedanı içinde başlayan taht mücadeleleri, bu devletin zayıflamasına ve zamanla doğuda Harezmi gibi güçlü bir devletin ortaya çıkmasına sebep oldu. Harezmi devletinin kurucusu olan Atsız, Sultan Sancar tarafından Harezmi'ye vali tayin edilmişti. Zamanla güçlenen ve istiklalini ilan etmeye yeltenen Atsız ile Sancar arasında bir çok savaş ortaya çıkmıştır. Ne gariptir ki, Sancar bütün bu savaşlarda galip gelmesine rağmen Atsızı affetmiş ve görevine iade etmiştir.

Afganistan'daki Gurlular da Sultan Sancar'a karşı cephe aldılarsa da Sancar, Gurlu Alaaddin Hüseyin'in ordusunu yenerek onu esir almıştır. Alaaddin Hüseyin'in kendisinin üstünlüğünü kabullenmesinden sonra da oğlunu tahtına iade etmiştir. 1153 yılında Sancar ilk defa ağır bir yenilgi aldı. O dönemde henüz müslüman olmamış olan Hitaylar, Selçukluları yendiler.

Hitay Türklerinin lideri Gurhan, Merv, Serahs, Nişabur ve Beyhak'ı ele geçirdi.

Sancar'ın şairi olan şair ve katip Feriduddin, bundan çok etkilenmiş ve sultanı teselli etmek için şu beyitleri söylemiştir:

*"Ey hükümdar, dünya senin mızrağınla yön bulup düzeldi.
Kılıcın, kırk yıldır düşmanlarından intikam alıyor.
Eğer sana nazar değmişse, bu kaderin işidir.
Baki kalan ve bir olan yalnız Allah'tır".*

Daha sonra Sultan Sancar, Hitaylıları yenmiştir. Sancar'ın şairlerinden Enveri, bu konuda şu beyitleri söylemiştir:

*"Şimdi sultan'ın ayakları sağlam ve sabittir. Çünkü binileri istikrar bulmuştur.
Hükümdarın günlerce hata içinde kıvrandığını görüyordum.*

Sonra günler utandı ve ondan özür dileyip tahtıyla kuçaklaştı".

Sultan Sancar, son devirlerine doğru, doğu göçebe Türklerinden olan ve yol kesicilik yapan Oğuzlarla savaşır ve yenilir. Kendisi ve karısı esir alınır. Oğuzlar, esareti sırasında ona büyük bir saygı gösteriyorlardı, ama savaştan sonra bozgunculuğa başlamışlardı.

Sancar'ın yokluğunu fırsat bilen bazı komutanları ve İsmaililer, ülkeyi istila ettiler. Sancar'ın karısı esaret sırasında ölünce, Sancak kaçmaya karar verdi. Ancak, kaçipta ülkesinin başkentine gelince, hazinenin boşaltıldığını, ülkenin tahrip edildiğini ve halkın başı boş kaldığını görür. Üzüntüsünden dolayı ağır hastalığa yakalanır ve 1157 yılında Merv'de ölür.

Sancar'ın ölümü ile Selçuklu devletinde büyük hükümdarlar dönemi sona erer. Bundan sonra herkesin kendi istiklalini ilan ederek Irak Selçukluları, Kirman Selçukluları, Suriye Selçukluları gibi devletler dönemi başlar. Bu bölgelerde hüküm süren Atabeyler, Doğu Türkistan ve Kıpçak'tan getirilen esir ve köle Türklerden idiller.

Selçuklu devrinin belli başlı özellikleri ve ayrılıkları şunlardır:

1. İslam devletinin bir yandan Anadolu'da, bir yandan da bugün Sovyetler Birliği sınırları içinde bulunan Ermenistan, Gürcistan, Azerbeycan v.s. bölgelerine kadar genişlemesi İslam dininin de buralarda yayılması.
2. Abbasi hilafetinin yıkılmaya karşı korunması, Şiiler ve özellikle İsmaililere karşı savaşıp ehl-i sünnet bayrağının yükseltilmesi, Bağdat'ı istila edip orada İsmaili Fatimi halifesi adına hutbe okutan Besasiri ve ayaklanmasının bastırılması.
3. Papa ve Avrupa ülkelerinin düzenlediği haçlı seferlerine karşı Suriye ve Kudüs'te İslam ülkesini korumak.
4. Bir çok bölgede adalet ve refahın ve bu arada ilim ve irfan'ın yayılması. Rasathanelerin Nizamiye medreseleri adıyla tanınan üniversitelerin, ayrıca hastanelerin kurulması. Selçukluların koruması altında bir çok bilim adamının yetişmesi. Mesela, astronom ve matematikçi Ömer Hayyam, filozof ve kelimci Gazali, İbni Cezvi v.s.

Bu devirde kağıt yapımının ilerlemesi üzerine kağıtçı ve müstensihler de çoğalmıştır. Özellikle Selçukluların ilk başkenti Merv'de kütüphane sayısında da artış olmuştur. Yakut el-Hamavi, özellikle Sultan Sancar devrindeki Merv kütüphanelerini övmektedir. Yakut, bu kitaplıklardan çok istifade ettiğini, hatta oraya girince memleketini, ailesini, çocuklarını unuttuğunu söylüyor. Mu'cemu'l-Buldan ve Mu'cemu'l-Udeba gibi kitapların yazımında bu kitaplıkların çok yardımcı olduğunu da ifade ediyor. Yine bu devirde yetişen Zemahşeri, el-Keşşat adlı tefsiriyle ün yapmıştır. Bu eseri, tefsir kitaplarının en önemlileri arasındadır. Ünlü hadisciler arasında ise Ebu Zekeriya Yahya b. Abdullah Mende, el-Hüseyin b. Mesu'ud el-Begavi el-Ferra ve Kerime sayılabilir.

Bu devrin büyük isimleri arasında, muhaddis ve fakih, şeyhül islam Abdullah el-Herevi, gramerci el-Enbari, Ebu Nizar el-Bağdadi, İbni Dehhan v.s. de bulunur. "El-Kamil fi't-tarih" ve "usdu'l Gabe fi Temyizi's-Sahabe" kitaplarının yazarı İbni Esir, bu devirde yetişmiştir.

Selçuklu Sultanları genellikle şirden zevk alıyorlardı. Özellikle Farsça şiirleri çok beğeniyorlardı. Sultanların sarayında bir çok şair bulunmuştur. Bunlar arasında Sancar'ın şairi Enveri bulunur. Nizami, Rudeki ve Ferruhi gibi şairler de bu dönemde ortaya çıkmıştır. O devir şairleri, Kural gereği çok kültürlü olmak zorunda idiler. Çünkü her ilim şirle, şirde her ilimle ilişki içindeydi.

Lamiyetu'l-Acem şirinin sahibi olan ve vezirlik de yapan şair Tuğrai, makale yazarı Hariri ve ünlü tabiplerden Semerkandi, Ebu el-Gana'im de bu devirde yetişmişlerdir.

Selçuklular, astronomi ilmine önem vermişler ve bir çok rasathaneler kurmuşlardır. Burada çalışan ünlü astronomi bilginlerine bolca ikramda bulunmuşlardır.

Selçuklu devrinde yetişen edip ve alimlerin sayısını tesbit etmek kolay bir iş değildir. Yazdıkları eserlerin dökümünü yapmak zordur.

Küçük Selçuklular ve Atabeylikler

Büyük Selçukluların son sultanı sayılan Sancar'dan sonra Selçuklu Devleti çözülmeye ve dağılmaya başladı. Afganistan ve bugün Batı Türkistan olarak bilinen toprakları kaybeden Selçuklular, bir yandan Gurlular, diğer yandan da Harezmsahlar tarafından yıkılmışlardır. Büyük Selçuklular devrinde Selçuklu ailesi, birleşik bir devlet görünümündeydi. Bir çok devletçikten oluşan bu büyük devleti, Selçuklu ailesinden bir lider, bazen kılıcıyla, bazen zeka ve tecrübesiyle yönetirdi.

Büyük Selçuklulardan sonra kurulan devletler arasında Kirman Selçukluları, Suriye Selçukluları, Irak Selçukluları ve en önemlisi Anadolu Selçukluları vardır. Anadolu Selçukluları, Büyük Selçukluların yıkılışından sonra uzun bir süre ayakta kalmış ve II. Alaeddin Keykubad zamanında yıkılmıştır (1300).

Selçuklulardan sonra, Atabeyler olarak bilinen Doğu Türkistanlı hükümdarlar devri başlamıştır. Atabeyler, aslında Kıpçak (Kazakistan) ovalarında ve Doğu Türkistan'dan getirilmiş köle ve esirlerin soyundan gelmektedirler.

Atabey (Atabek), bilgi ve zekasından dolayı hükümdar çocuklarının eğitimiyle görevlendirilen kişilerdir. Sultan öldüğü zaman oğlu henüz küçük ise, onun adına yönetimi Atabey alırdı. İlk Atabey, Nizamülmülk olup İranlı idi. Halbuki ondan sonraki atabeylerin hepsi Türk idiler. Atabeyler, emirleri (prensleri) eğitirler, devlet işlerine de bakarlardı.

Zamanla artan savaşlar ve çekişmeler sonucu Atabeyler, buldukları bölgelerin yönetimini ele geçirerek istiklallerini ilan etmişlerdi. Böylece bir çok Atabeylik ortaya çıkmıştır. Musul, Mardin, Şam, Cezire atabeylikleri gibi.

Mısır Atabeyleri arasında en ünlüsü, Haçlı seferine başarıyla karşı koyan İmadu'd-din Zengi'nin babası Aksungur, Melikşah tarafından çok sevilirdi. Musul, Halep, Hama ve Humus'u yönetmişti. Melikşah ölünce, Aksungur, Melikşah'ın oğlu Berkyaruk'un yanında yer aldı ve Berkyaruk'un amcası Tutuş ile savaştı. Ancak Aksungur, bu savaşta öldü. Sultan Berkyaruk, Aksungur'un ölümünden sonra küçük oğlu İmadeddin Zengi'yi koruması altına aldı. Cesaretiyle tanınan ve haçlılarla yapılan savaşlarda üstün başarı gösteren Zengi, Selçuklu Sultanları tarafından takdir edilmiştir. Melikşah'ın torunlarından Mahmud, onu Basra'ya, sonra da Bağdat ve Irak emniyet işlerine tayin etmiştir. Daha sonra Musul, Cezire ve Suriye'ye hakim olan Zengi, Hicri 522 yılında, Haçlılar tarafından tehdit edilen Halep'i ele geçirmiştir.

Selçuk Şah'a karşı yapılan savaştan sonra İmadeddin Zengi ile Necmeddin Eyyub arasında ilişkiler gelişmiştir. Böylece Eyyubi hanedanı tarih sahnesinde ortaya çıkmış ve haçlı seferlerine karşı savaşmışlardır.

Nureddin Zengi, ihlası ve fedakarlığı ile, Halep ve diğer Suriye şehirlerine yapılan saldırıları püskürtmüştür. Haçlıların müslüman ülkelere girmemesi şartıyla, yönetimden el çekeceğini söylemiştir.

Selçuklu Sultanı Mesut'tan yardım istediği zaman, Mesut'un ordusunun Halep'i istila etmesinden korkan Kadiye'ye şu meşhur sözünü söylemiştir: "Haçlıların, ülkemiz üzerinde emelleri var. Halep'i alırlarsa, Suriye'de İslam diye birşey kalmaz. Müslümanlar oraya kafirlerden daha layıktırlar" (21). İmadeddin, haçlılara karşı

üstün zaferler elde etmiş ve Selçuklu Sultanı tarafından kendisine, "Emirul'mü'minin yardımcısı Aksungur oğlu, büyük, adil ve muzaffer Emir İmaduddin Zengi" lakabı verilmiştir. Oğlu Nureddin babasının adil siyasetini izlemiş, haçlılarla savaşmış ve müslüman emirlerle yardımlaşmıştır.

Nureddin Mahmud Zengi, Haçlılarla savaşabilmek için Suriye'yi birleştirmeye çalışmıştır. 1154 yılında Şam'ı ele geçirmiş, daha sonra da komutanlarından Eyyubi asıllı Eseduddin ve yeğeni Selahaddin sayesinde nüfuzu Mısır'a kadar uzanmıştır. Selahaddin, Nureddin'in ölümünden sonra doğudaki müslümanların lideri olmuş, cesareti ve sabrı sayesinde haçlılara karşı üstün zaferler kazanmıştır.

Sivas, Malatya ve Kayseri'yi yöneten Anadolu Selçukluları ve Danişmendîler, İslam ülkesinin sınırlarını genişletmişler ve Bizans'a ait bir çok yeri ele geçirmişlerdir.

Harezmîler Devleti H. 470-628 M. 1177-1231

Anuştuğın, Selçuklu Sultanı Melikşah'ın sarayına hizmet için getirilen Doğu Türkistanlı hizmetkarlardan biriydi. Zamanla mevkii yükseldi ve Harezm bölgesinin haraç işlerine bakmaya memur edildi. 1077 yılında babasının (Harezm'in) yönetimini ele geçirdi. Kendisinden sonra oğlu Kutbeddin Muhammed başa geçti. Muhammed, hikmet ve adalet sahibi bir kişiydi, alimlere ilgi gösterdi. Anuştuğın ve oğlu Kutbeddin, Selçuklulara bağlı olup, Sultana haraç gönderirler ve onun yanında düşmanlarına karşı savaşırlardı.

Atsız, 1227 yılında başa geçip ülkesinin temellerini sağlamlaştırdıktan sonra bağımsızlık mücadelesine başladı. Atsız ile Selçuklu Sultanı arasında başlayan savaşlar, Atsızın hezimetıyla biter. Ancak, Sancar'ın Harezm'e gönderdiği zalim valiye karşı halkın ayaklanması üzerine Atsız'ı makamına iade etti. Atsız'da Sancar'a bağlılığını ilan etti. H. 536 yılında Atsız, Selçukluların başkenti Merv'e saldırdı. Yapılan savaşta Selçuklular, Harzemlileri bir kez daha yendiler. Atsız'ın oğullarından biri bu savaşta öldü. Sancar, Harezm'i işgal etti ve yeğeni Gıyaseddin Süleyman Şah'a verdi.

Sancar, Hitay Türklerine yenilip esir alınınca, fırsatı değerlendiren Atsız, ülkesinin sınırlarını genişletir ve Merv'e kadar uzanır. Böylece Atsız, Ural Dağlarından Arap körfezine, Sind dağlarından Fırat sınırlarına kadar uzanan büyük bir imparatorluğa oturur.

Atsız, henüz müslüman olmamış Kıpçakların ülkesine saldırır ve bazı yerleri fetheder. H. 551 yılında Cend şehrini alır. Atsız'dan sonra bu büyük devletin başına II Arslan geçer. Maveraunnehir ve Horasan'da, Abbasi halifesinden sonra II Arslan adına hutbe okutulur. II Arslan, Selçuklu ve Gurlulara ait bazı bölgeleri de alarak sınırlarını Kuzey Afganistan'a kadar uzatır.

II Arslan'dan sonra Alaaddin Tekiş, kardeşi Şah Muhammed ile yaptığı kısa süreli bir savaştan sonra yönetimi ele geçirir. H. 590 yılında Alparslan oğlu Tuğrul'un kuvvetlerini hezimete uğratarak Irak'a kadar uzsanır. Doğu da ise Hitaylıların topraklarından bir kısmını alarak ilerler. H. 596 yılında ölünce yerine oğlu Alaaddin Muhammed geçer. Onun devrinde devlet en geniş sınırlarına, batıda Irak'a, kuzey-doğuda Doğu Türkistan'a, güney-doğuda da Sind'e kadar uzanır. Hazar denizi, kuzey kıyıları dışında tamamen Harezmîlerin sınırları dahiline girer. Harezmîlerin kuzey sınırları Karadeniz'e güney sınırları ise Arap körfezi (Basra körfezi) ve Hint Okyanusuna kadar uzanır.

Alaaddin Muhammed, H. 605 yılında Gurlu Mahmud Gıyaseddin'i Afganistan'da yenerek Gurluları Hindistan'a çekilmeye zorlar. Alaaddin Muhammed, Karahitaylıları da yener. Savaşlarla dolu bir hayat süren Alaaddin Muhammedin annesi, nüfuz sahibi bir kadındı. Devlet işlerine karışması yüzünden oğlu ile annesinin arası açılmıştı. Alaaddin'in, Abbasi Halifesi ile de arası açıktı. Çünkü halife, Sultanlığı, Harezmîler yerine Selçuklulara vermişti.

Harezmşah, Hz. Ali'nin soyundan birisini halife ilan edip onun adına Harezm'de hutbe okutmak istedi. Bu durum, ülkede karışıklığa yol açtı ve Alaaddin Muhammed, Şiilikle itham edilmeye başlandı.

Bütün bu mücadele ve karışıklıklara rağmen, Harezmi Devleti döneminde büyük alimler yetişmiştir. Bunlar arasında bizzat Alaaddin Muhammed tarafından saygı gören müfessir, fakih, filozof ve tabip Fahreddin Razi başta gelir. Alaaddin, Razi'yi görmek istediği zaman bizzat kalkıp ona giderdi.

Sultan Alaaddin Muhammed'in hükümdarlığına Cengiz Han son vermiştir. Cengiz Han adına casusluk ile itham edilen bazı tüccarlar, Otrar valisi tarafından öldürülür. Buna kızan Cengiz, Alaaddin'e elçiler yollayarak Otrar Valisinin kendisine teslim edilmesini talep eder. Ancak, Alaaddin bu elçileri de öldürünce iki ülke arasındaki ilişkiler tamamen bozulur. Cengiz Han, Harezmi üzerine yürür.

Bu sırada, Harezmi ülkesi, iç savaşlar ve fitnelerle çalkalanmaktadır. Saray ve ordu bölünmüş, sultan'ın annesi oğluna danışmaksızın ülkeyi yönetiyordu. Alaaddin, Cengiz'e karşı koyamadı ve Cengiz, Harezmi ülkesini altüst etti. Cengiz'den kaçan Alaaddin ülkesinin dışında bir yerde ölür.

Alaaddin'in en büyük oğlu Celaleddin, Hindistan'a kaçıp bir ordu kurar ve Moğullarla savaşta başarı kazanır. Horasan ve İran'a gelen Celaleddin, daha sonra Azerbeycan'daki Gence şehrine gelir. Daha sonra ordusu ve dostları dağılır. Celaleddin'in cesareti ve zaferleri, Cengizhan'ı bile hayran bırakmıştır. Kendisi efsaneleşerek halk edebiyatına konu olmuş ve kerametli bir veli gibi tanınmıştır. Ancak, bütün bunlar, onun da kötü kaderini değiştiremedi. Cesaret ve kahramanlığı, onun büyük Moğol ordusu karşısında tutunmasına yetmedi. Kaçarak, yalnız başına Hazar Denizi kıyılarında öldü.

Harezmi Devletinde, alimlere, ediplere, doktor ve filozoflara büyük saygı ve ilgi gösterirdi. Bu devirde ilim ve bayındırlık sahalarında büyük kalkınmalar gerçekleşmiştir. Ancak, diğer İslam devletlerinde olduğu gibi, kardeşin kardeşe, babanın oğluya mücadele yapıp ülkeyi zayıflatmaları, onları, Cengiz'in orduları önünde kolay yutulur bir lokma haline getirmiştir.

Tolunlular Devleti (H. 254-292-M. 868-905)

Bu devletin kurucusu olan Ahmet Bin Tolun, aslen Doğu Türkistan ve Kıpçak ülkelerinden getirilen Türk hizmetkarlarından. Ahmed bin Tolun, henüz küçükken, Mu'tasım devrinde Abbasi sarayına getirilmişti. Burada yetişen Ahmed savaş usulünün yanı sıra, Kur'an, din ve Arapça tahsili de yapmıştır.

Türk komutanı Bakbak, Mısır'a vali tayin edilince, yerine naip olarak Ahmet bin Tolun'u atadı. Ahmed Hicri 254 yılında Mısır'ın merkezine girdi. Bu sırada "yargı ve haraç işleri bir otoriteye bağlı değildi ve bir çok kişi tarafından yürütülüyordu. Eniştesi Yarcuh, Mısır'ın başına geçtikten sonra Ahmed bin Tolun, burada güçlü bir devlet kurdu. Yarcuh ölünce, Halife Mu'tasım, Ahmed'i Mısır'ın haraç işlerine tayin etti ve Ahmed'de Mısır'a hakim oldu.

Ahmed bin Tolun, Mısır ve Suriye'de ülkesinin sınırlarını genişletmiş ve bir çok kargaşalığa son vermiştir. Kendisi, oldukça zeki, cesur ve saygın bir insandı. İyi bir idareciydi, halkını gözetirdi. Ülkesi, onun zamanında refah ve bolluk devri yaşamıştır. Ziraate önem veren Ahmed, köprüler yaptırmış, kanallar kazmıştır. Sınırları muhkem kılmıştır. Bizans İmparatorunu bile korkutan bir ordu kurmuş, donanma hazırlamıştır. İyiliksever biri olan Ahmed bin Tolun, bir çok cami ve medrese kurmuş, alimlere saygı göstermiş, ilmin yayılmasına katkıda bulunmuştur. Yerine geçen oğlu Humarveyh, zevk ve lükse düşkün olmakla birlikte büyük ve güçlü bir ordu tanzim edebilmiştir. Ordusunun yıllık harcaması, 900.000 Dinara ulaşmıştı. Fakir ve güçsüzlere yardımcı olurdu. Ölümünden sonra ülkede artan karışıklıklar ve huzursuzluklar sonunda İhşidîler adına bir başka Türk devleti kurulmuştur.

İhşidîler Devleti (H. 323-358 - M. 935-969)

Bu devlet, Suriye ve Mısır'da kurulmuştur. İhşid, Türkçe bir kelime olup "Kral" anlamındadır. Mısır'da bu lakabı ilk olarak, Fatimi saldırısını püskürten Ebu Bekr Muhammed bin Tugaç kullanmıştır.

Bu lakap genellikle Fergana ve havalisi Doğu Türkistan hükümdarlarına veri-

İrirdi. İhşidlerin dedesi Caf, Halife Mu'tasım zamanında Irak'a gelmiş ve ondan ilgi görerek sarayına yerleşmiş, halife Vasık ve Muttevekkil zamanında bu durumunu korumuştur. Oğlu Tugaç, Bağdat'da halifenin huzurunda vezir Abbas bin Hasan'la mücadele etmiştir. Vezirde bir hile ile Tugaç'ı ve oğulları Muhammed ve Ubeydullah'ı hapse atmıştır. Tugaç, hapisteyken ölmüştür. Vezir Sirac, oğullarını hapisten çıkarıp hizmetine almıştır. Ancak Tugaç'ın oğulları Muhammed ve Ubeydullah, bir fırsatını bulup veziri öldürmüşler ve babalarının intikamını almışlardır.

H. 306 yılında Suriye'de Taberiye'nin yönetimini ele alan Muhammed bin Tugaç, zamanla şöhret bulmaya başlar. Buradaki fitneleri ve karışıklıkları yok eder ve Mısır'a saldıran Fatimileri yener. Abbasi halifesi, onun adına ilave olarak İhşid lakabını takar, Suriye ve Mısır'da adına hutbe okutur. Fatimi Halifesi, Muhammed'i kendi tarafına çekmek istemiş ise de bunda başarılı olamamıştır. Buna rağmen Abbasi halifesi Muhammed İhşid'i azlederek İbn Raik'i Mısır'a vali tayin etmiştir. Buna kızan İhşid, büyük bir ordu ile İbn Raik'in üzerine yürür ve onu yener. Bir müddet hutbe-lerde halifenin adının zikr edilmesine engel olur. Muhammed İhşid ölünce, yerine kölesi Kafur el-Habeşi geçer. İhşid'in oğlu henüz küçük olduğu için Kafur başa geçmiştir. İhşid'in oğlu büyüünce başa geçer. Ancak Kafur yine de yönetimde etkilidir. Kafur'dan sonra idare İhşid Türklerinin eline geçer. Ancak devlet bu sırada taht mücadeleleri yüzünden sarsıntı geçiriyordu. İhşid devletini, Fatimi komutanı Cevher H. 358 yılında ortadan kaldırmıştır.

İhşidliler devrinde Ebu Bekr bin Haddad, Muhammed bin Musa, Ebu Amr el-Kindi, Hasan bin Zulak gibi şair ve alimler yetişmiştir. Ünlü şair Müttennebbisi, kendisini vali yapar umuduyla Kafur devrinde Mısır'a gitmiş, ancak umduğunu bulamayınca onu hicv etmiştir. İhşidliler devrinde ziratte büyük çalışmalar yapılmıştır. Hayat seviyesi yükselmiş, haraç 4 milyon dinarı geçmiştir. Kafur, sadakayı, hak eden fakirlere maaş bağlamıştır. Bu maaşların toplamı, yıllık yarım milyon dinar idi (23).

İhşidler, 400.000 savaşıdan oluşan büyük bir ordu kurmuşlardı. Koruma görevlileri ve diğer askerler bu sayının dışında idi.

İhşidler, devir olarak, Tolunlulara çok benzerler. Her iki devlet de Doğu Türkistan asıllıydı. Her ikisinin devrinde de Mısır'ın refahı artmış, haracı yükselmiş, ordusu büyümüştür. Ayrıca ilmi, edebi v.s. kalkınmalar yapılmıştır. İhşidliler ve Tolunoğulları, Fatimi saldırılarını püskürterek, Mısır'ın sünni kalmasını sağlamışlardır. Ehl-i sünnet dışında başka bir mezhebe yönelmemişler ve ehli sünnete göre hüküm vermişlerdir. Bu devir kadıları, dürüstlük ve temizlikle ün yapmışlardır. Bunların başında Battar bin Kuteybe gelir (24).

Timur Devleti

Timurlenk, dünyanın en büyük devlet adamlarından ve komutanlarından kabul edilir. Onun Barlas kabilesine mensup olduğunu ileri sürenler olduğu gibi, bazı tarihçiler tarafından Cengiz Han ve Karaşar Noyan büyük dedesi Toman Han soyundan geldiği de savunulmaktadır. Babür'ün günlüğünde (hatıralarında) de belirtildiği gibi Karasar Noyan müslüman olmuştur. Babür, Timur'un ana tarafından Cengiz Han'ın oğlu Çağatay'a bağlı olduğunu tekid ediyor (25). Çağatay Han, uzun zaman, Türkistan'ı ve bugün SSCB'ye ait bölgeleri yönetmiştir.

Timur dünyanın en büyük İmparatorluğunu kurmayı başarmıştır. Moskova ve Varşova'ya kadar ulaşan Timur, Osmanlı Sultanı Beyazid'i de ağır bir yenilgiye uğratmıştır. O devirde Semerkand, gerek sanat ve uygarlık ve gerekse yetiştirdiği alim ve edipleri ile diğer şehirlere üstünlük arz ediyordu. Timur, güçlü ve saldırgan bir kişi olmasına rağmen alimleri korumuş, ilim ve mimariyi teşvik etmiştir.

Timur, 1405 yılında öldüğü zaman geriye büyük bir İmparatorluk bıraktı. Devleti, doğuda Çin'den, batıda Varşova'ya, güneydoğuda Tibet ve Hindistan'dan, güneybatıda Irak, Suriye ve Osmanlı ülkesini kapsıyordu. Timur'un oğulları, bu büyük İmparatorluğu bölmeye ve bu uğurda savaşmaya başladılar. Çok geçmeden Cen-

gizhan'ın müslüman torunları, eski topraklarının bir kısmını geri almayı başardılar. Bununla birlikte Timurlular, Maveraünnehr'i uzun bir süre yönetmişlerdir.

Timurlar devrinde (Şahruh, Uluğ Bey, Ebu Said et-Timuri), ilme ve alimlere büyük önem verilmiş, medkreseler, hastaneler ve gözlemevleri yapılmıştır. Uluğ Bey, ilimlere oldukça düşküdü. Buhara, Semerkand, Herat ve Belh'de büyük üniversiteler kurmuştur. Bu üniversitelerde bizzat kendisi öğrencilere ders vermiştir.

Herat'ı 1469'dan 1506 yılına kadar yöneten ve Timur ailesinden gelen Hüseyin Baykara, ilim, şiir, ve edebiyata olan düşkünlüğü ile tanınmıştır. Bugün Afganistan'ın kuzey-batısında bulunan Herat şehri, alim, edip, şair ve sanatçıların geldiği yerd. O devirde edebi ilimlerin yanısıra halıcılık ve resim sanadı da oldukça gelişmişti. Tablolarla süslü Şahname o günlerde ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde Sadi, Nizami ve Cami gibi şairlerin divanları da bu devirlerin ürünleri arasındadır. Mimari, daha önce ulaşılmayan bir seviyeye ulaşmıştı.

Sultan Hüseyin Baykara'nın son devirlerine doğru Timurlulardan Muhammed Babür, Afganistan'da, merkezi Kabil olmak üzere büyük bir devlet kurmuşlardı. Bu İmparatorluk, daha sonra Hindistan'a kayarak Moğol İmparatorluğu adıyla büyük bir devlet haline gelmiştir. Bu devlet, İngiltere kraliçesi Viktorya devrine kadar Hindistan'a hakim olmuştur. Son hükümdarları Bahadır Han olup İngilizler tarafından Rangun'a (Büyük Birmanya) sürülmüştür (Ölüm: 1862).

Timur Devleti, Hindistan'da büyük bir islami uygarlık kurmuş ve İslam dinini burada yaymıştır. Bıraktıkları ölümsüz eserler, burayı yıllarca adalet ve dini müsamaha ile yöneten büyük hükümdarları temsil etmektedir.

Osmanlı Devleti

Osmanlı Devleti, Doğu Türkistanlıların kurduğu en büyük, en uzun ve İslama ve Müslümanlara en faydalı olan Devletlerin başında yer alır.

Osmanlılar, Moğolların baskısı yüzünden Doğu Türkistan'dan Abbasi Devletine doğru göçen Oğuz Türklerinin Kayı boyundandır. Bu göç, Süleyman önderliğinde bir komutan tarafından yapılmıştır. Süleyman, halep yakınlarında Fırat nehri kıyısında bir yerde öldürülmüş ve kabilesi ikiye ayrılmıştır. Bir kısmı vatanına dönmek isterken, diğerleri de Süleyman'ın oğulları komutasında Anadolu'ya yönelmiştir.

Ertuğrul Konya Sultanı Selçuklu Alaaddin'e hizmet ederek onunla birlikte Bizanslılara karşı cihada katılmıştır. Buna karşılık kendisine, Bizans'a komşu topraklar verilmiştir. Bu topraklar, Osmanlı devletinin ilk çekirdiğidir. Ertuğrul'un başkantiSöğüt olmak üzere kurduğu beylik, öldüğü zaman 3000 km²'ye ulaştı ulaşmıştı. Öldükten sonra yerine, Osmanlı Devletinin asıl kurucusu sayılan Osman Gazi geçmiştir. Ülkesinin sınırlarını genişleten ve Marmara Denizine kadar uzanan Osmanlı Gazi, Söğüt yerine Karahisar'ı başkent yapmıştır. Öldüğünde ülkesinin sınırları 8.000 km²'yi aşmıştı.

Öldükten sonra yerine geçen oğlu Orhan, Bursa'yı fethederek burayı başkent yapmış ve kendi adına ilk kez para basmıştır. Bursa'da birçok camii ve medrese yaptırmış, İzmit ve Ankara'yı fetetmiş, Çanakkale Boğazından Avrupa'ya geçmiştir Bizans'a ait birçok yeri fetheden ve burada İslam'ı yayan Orhan gazi öldüğü zaman ülkesinin sınırları 100.000km²'yi geçiyordu.

I. Murad Devrinde ülkenin sınırları daha da genişlemiş, Edirne ve Filibe fethedilmiştir. Bu genç ve yükselen İslami güçten korkan Avrupalılar, Papanın çağrısı üzerine Macar Kralının komutasında 100.000 kişilik bir ordu ile Osmanlıların üzerine bir haçlı seferi düzenlediler. Osmanlılar, 10.000 kişi olmalarına rağmen, Allahın yardımı ve inayetiyle haçlıları yendiler (Yıl: 1364).

Haçlılar, Batı Avrupa ülkeleri askerlerinden oluşan büyük bir ordu kurarak 1371 yılında intikam için Osmanlıların üzerine yürüdüler. Ancak Osmanlılar, haçlıları ikinci defa ağır bir yenilgiye uğrattılar. Sofya, İşkodra ve Bosna, Os-

manlıların eline geçti, ayrıca ülkenin sınırları Adriyatik denizine ulaştı. Avrupalılar 1389 yılında üçüncü bir haçlı seferi düzenlediler ve Osmanlılar tarafından bir kez daha hezimete uğratıldılar.

Sultan I. Murad, savaş alanında dolaşırken, bir Avrupalı tarafından öldürülür. Yerine oğlu Beyazıd geçer. Bu sırada devletin sınırları, Avrupa içlerine kadar uzanmıştı. Yüzölçümü: 400.000 Km²'yi geçiyordu. Avrupalılar, dördüncü kez birleştiler. 15 Avrupa ülkesi askerlerinden oluşan haçlı ordusu, 1396 yılında Niğbolu'da Osmanlı ordusuna mağlup oldu. Avrupalılar, bu müslüman sultanı bir türlü yenemiyorlardı. Ama bir başka müslüman hükümdar Timur, 1402 yılında Ankara savaşında Beyazıd'ı yenerek esir almıştır. Beyazıd, üzüntüsünden, bir yıl sonra esarete ölmüştür.

Böylece Osmanlı Devleti bir fetret devri geçirerek parçalanmıştır. Ancak, kısa süre sonra Beyazıd'ın oğlu I. Mehmet, Osmanlı birliğini sağlamıştır. Oğlu II. Murad zamanında Osmanlı Devleti eski gücüne ulaşmış, haçlı ordusunu mağlup ederek Macaristan'a ulaşmıştır. II. Murad saltanatı oğlu II. Mehmed'e (Fatih) bırakıp kendisini ibadete adanmıştır. II. Mehmed, bu sırada henüz oniki yaşındaydı. Bu durumu öğrenen Avrupalılar büyük bir haçlı ordusu düzenleyerek harekete geçtiler. Bunun üzerine II. Mehmed, babasına (II Murad) şu ünlü sözünü söyler: "Eğer sultan sen isen, ülkeni savun. Eğer ben isem, ordunun başına geçmeni emrediyorum".

Bunun üzerine Sultan II. Murad, cihad için harekete geçerek 100.000 kişilik haçlı ordusunu yener. Bu savaştan sonra tekrar yönetimden çekilmek isterse de devlet adamları bunu kabul etmezler. II Murad bunun üzerine, 1451 yılında ölünceye kadar tahtta kalır.

Babasının ölümünden sonra genç II. Mehmed (Fatih), tahta geçer ve İstanbul'u fetheder. Peygamber, İstanbul için "İstanbul mutlaka feth edilecektir. Onu fetheden asker ne güzel asker, onu feth eden ordu ne güzel ordu" demiştir. 1453 yılında İstanbul'un fethedilmesiyle Bizans devleti sona erer.

Fatih, haçlıların müslümanlara yaptıklarının tersine, hıristiyanlara çok iyi davranır. Fatih Sultan Mehmed, Bizanslılara gönderdiği bir yazısında, göklerin ve yerin yaratıcısı olan Allah'a and içerek şöyle demiştir: "Dinde ve ticarete özgürsünüz. Mallarınız, dükkanlarınız ve bahçelerinizde tasarruf hakkınız vardır. İstedğiniz yerde ticaret yapabilirsiniz. Kiliselerinizi camiye çevirmeyeceğim. Çocuklarınızı zorla yeniçeri yapmayacağım. Ve onları müslüman olmaları için zorlamayacağım. Size köle gibi davranmayacağıma, kendimi koruduğum gibi sizi de koruyup savunacağıma söz veririm". Fatih, bu sözünde durmuştur. Gerçekten'de müslümanlar, dört halife devrinden günümüze kadar fethettikleri yerlerde gayri müslümlere zulmetmeyerek çok iyi davranmışlardır. Halbuki hıristiyanlar, müslümanlara zulüm ve işkence yaparlardı. Haçlı seferleri sırasında Suriye ve Kudüs'te yaşlı, kadın, çocuk ayırdetmeden müslümanları katletmişlerdir. Aynı şekilde Rus İmparatorları, müslümanları zorla hıristiyanlığa sokmuş, kabul etmeyenleri öldürmüşlerdir. İspanyollar da Endülüs'te müslümanlara zulmetmişlerdir. Bu durum, bugün de devam etmektedir.

Genç Sultan Fatih, ülkesinin sınırlarını genişletmiştir. Öldüğü zaman, devletin yüzölçümü 2 milyon km²'yi geçiyordu.

I. Selim zamanında birçok bölgeler fethedilmiş, Erzurum, Maraş ve Azerbeycan, Osmanlı ülkesine katılmıştır. Abbasilerin son halifesi Mutevvekkil Alallah'ın Kahire'de ölümünden sonra toplanan alimlerin, Selim'in halifeliğini kabul etmişlerdir. Böylece halifelik Kureyşten çıkarak Osmanoğullarına geçmiş ve 405 yıl onlarda kalmıştır.

Osmanlı hilafeti, Sultan Süleyman zamanında en görkemli devrini yaşamıştır. Bu büyük ve aydın Sultan, birçok fetihler yapmış, idari ve kanuni islahatlar gerçekleştirmiştir. Bu yüzden kanuni lakabını almıştır. Orduları Viyana kapılarına dayanmış, Boğdan, Belgrad, Macaristan, Rodos, ve İran ile Kuzey Afrika'nın bir kısmı

fethedilmiştir. Kanuni öldüğü zaman devletinin yüzölçümü 13 milyon km²'di.

II. Selim zamanında imparatorluğun sınırları daha da genişlemiş ve nihayet III. Murad zamanında 20 milyon km yi aşmıştır.

Osmanlıların başarıları şöyle özetlenebilir:

1. Müslüman Kuzey Afrika'da İspanyol, Portekiz ve diğer Avrupa devletlerine karşı savaşan Arap devletçiklerine yardım edip haçlı nüfuzuna ve baskısına karşı koyup önlemek.
2. İslam ülkesinin Avrupa içlerine kadar uzaması ve İslam dininin burada yayılması.
3. İslama karşı kin besleyen Rus Çarlığı İmparatorluğunun genişlemesinin durdurulması.
4. Irak'ı işgal eden Safevi nüfuzunun durdurulması.
5. İlimin yayılıp bir çok okul, cami ve hastanelerin yapılması.

Bütün bu yüce hizmetlere rağmen Osmanlı Devleti, duraklama ve gerileme devrine girmiş ve Avrupa ülkelerinin bir araya gelmesi üzerine bu hasta adam paylaşılmıştır.

Avrupa'nın topu, tüfeği ve kılıcıyla bu İmparatorluğu yıkmasından sonra müslüman ülkeler Avrupa'nın sömürgesi oldular. Batı hala Türkleri İslamdan uzaklaştırma çabası içindedir. Çünkü Türklerin dinlerine ne derece bağlı olduklarını biliyorlar. Batı ve doğu emperyalizminin (Komüniz'in ve Kapitalizm'in) en çok korktuğu şey, İslam ruhunun, müslümanlar ve özellikle Türkler arasında yeniden parlamasıdır.

Ancak, onların bu çaba ve hilleleri boşa çıkacak ve müslümanlar eski durumlarına dönecekler. Türklerin de bunda büyük rolü olacak Allah'ın izniyle.

DİPNOTLAR

(1) Vasili Vladimir Barthold, *Arap Fethinden Moğul İstilasına Kadar Türkistan*, Yayınlayan: Milli Kültür, Sanat ve Edebiyat Kurulu, Kuveyt, Tercüme: Salahaddin Osman Haşim, 1981. Sayfa 145 ve sonrası.

(2) *Mu'cem'ul-Buldan, Türkistan Maddesi*

(3) Barthold, adı geçen eser.

(4) Karahitaylar, 1124-1211 yılları arasında güçlü bir devlet kurmuşlardır. Bunlar, Çinden Doğu Türkistan'a gelen Türkler olup Cungarya ve Balasagun'a yerleşmişlerdir. 1120 yılında Karahanlıları yenerek Batı Türkistan'ın büyük bir kısmını ülkelerine katmışlardır. Dine karşı hoşgörülü olup müslümanlardan yardım istemişlerdir.

Karahitaylar, 1211 yılında Sultan Alaaddin Muhammed Harezmsah ve sonra Cengiz Han tarafından yıkılmışlardır.

(5) Barthold, aynı eser.

(6) Dr. Hasan İbrahim Hasan, *Dini-Siyasi-Kültürel ve Toplumsal İslam Tarihi*, Cilt:2/s.194

(7) -----

(8) *İbn-i Cerrir et-Taberi*, c-11/33

(9) *Mes'udi, Murüc ez-Zeheb*, c.2/431

(10) *suyüti, Tarih'hl-Hulefâ*, s.263

(11) *İbni Esir*, c.9/48

(12) *İbn hallikan, Vefayat'ul-a'yân*, c.2/s.84

(13) Dr.Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi, dini ve kültürel İslam Tarihi*, c.3/s.95

(14) *Hâzı-ru' l-Âlem'il-Islami*, c.2/s.197

(15) bkz., Dr.Hasan İbrahim Hasan, adı geçen eser, c.3/s.89

(16) *İbni esir, el-Kamil*, c.11/s.69

(17) aynı eser, c. 9/s.176

(18) *İbni esir, el-Kâmil fi't-Tarih*, c.1/s.10

(19) *İbni Esir*, aynı eser, c.1/s.28

(20) *İbni Hallikan, Vafayât al-A'yân*, c.4/161

(21) " " " " , c.4/371-374

(22) Dr.Hasan İbrahim Hasan, *Tarih el-İslam es-siyasi ve'd-dini ve's-sekâfi (Siyasi,Dini ve Kültürel İslâm Tarihi)*, *İbni Cevzi'den naklederek*; c.1/s.67

(23) Dr. Hasan İbrahim Hasan, adı geçen eser, c.3/s.304

(24) aynı eser, c.3/287

(25) Babür, Hindistan'da Moğul İmparatorluğu olarak bilinen Timur

Devletinin kurucusudur.

Kaynaklar

- 1-Ibnul'Esir, el-Kâmil fi'-t-Tarih, Beyrut, 1985
- 2-Ibn Hallikân, Vefayet al-A'yan, Kahire
- 3-Ibn Batuta, Seyahatnâme, Beyrut 1968
- 4-Ibni Kesir, el-Bidâye ve'n-Nihaye, Beyrut
- 5-Orhan Muhammed Ali, Sultan II. Abdulhamid, Irak
- 6-Ahmed Dahlan, el-Futuhât el-İslâmiyye, Kahire, H.1354
- 7-Dr. Ahmed Muhammed es-Sâdâti, Tarih ed-Duvel el-İslâmiyye bi Asya ve hadâratuha, Kahire 1979
- 8-el-Belâzuri, Futüh el-Buldân, Beyrut 1978
- 9-al-Kalkasandi, Subhu'l-A'sâ, Kahire
- 10-Ahmed Muhtar el-İbadi, Fi et-târih el-Abbasi ve'l-Fâtîmi, Beyrut 1971
- 11-Dr. Ahmed Kemalleddin Hilmi, es-Selâcika fi't-tarih ve'l-hadâra , Kuveyt 1975
- 12-Vasili Vladimir Barthold, Arap fethinden Moğul İstilasına kadar Türkistan, Kuveyt 1981
- 13-Vasili Vladimir Barthold, Orta-Asya Tarihi üzerine Araştırmalar,
- 14-" " " ve bazı oryantalistler, İslâm Ansiklopedisi ,
- 15-Muhammed Ali el-Bâr, el-Muslimün fi'l-ittihad es-Sufyâti abra't-târih, Cidde, 1983
- 16-Muhammed Ali el-Bâr, Afgânistân mine'l-fethi'l-İslâm ilâ'l-gazvi'l Rûsi, Cidde 1985
- 17-Dr. Hasan Ahmed Mahmud, el-İslâm fi Asya'l-vustâ, Kahire 1972
- 18-Dr. Hasan Ibrahim Hasan, Tarih el- İslâm es-siyâsi ve'd-dini ve's- sekâfi, Kahire